

De gjorde Danmark større

En kommentar

AF

FINN ØSTRUP

Det er målet i Steen Andersens Ph.D.-afhandling med titlen *De gjorde Danmark større*¹ at undersøge de strategier, som danske og hjemligt arbejdende entreprenørvirksomheder benyttede for at beherske eller reducere de politiske vanskeligheder, der mødte virksomhederne i slutningen af 1930'erne og første halvdel af 1940'erne. I denne forbindelse er entreprenørerne Christiani & Nielsen, Højgaard & Schultz, Kampsax samt Wright, Thomsen & Kjær valgt som fokus. Der vil nedenfor blive givet en række kommentarer til afhandlingen. Det er hovedsynspunktet, at afhandlingen ikke lever op til målet i afhandlingen, nemlig at belyse de fire danske entreprenørfirmaers strategi under anden verdenskrig. Endvidere påvises det, at der i afhandlingen findes en række misvisende, forkerte eller ufuldstændige oplysninger om den virksomhed, som Kampsax udøvede under og umiddelbart efter anden verdenskrig. Både de misvisende og ufuldstændige oplysninger samt udvalget af entreprenørselskaber indebærer, at der bliver et forkert billede af den virksomhed, danske entreprenører udøvede under anden verdenskrig.

Det overordnede mål for selskabernes strategi

Det er målet med afhandlingen at behandle entreprenørernes strategier.² At Kampsax under anden verdenskrig bevidst – af nationale grunde – siger nej til en meget stor indtjening ved at afvise at arbejde for tyskerne og – bortset fra et enkeltstående arbejde i Jugoslavien – fastholder denne beslutning, burde på denne baggrund have været et vig-

¹ Afhandlingen er publiceret som Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, Kbh. 2005.

² Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 37 og s. 438.

tigt punkt i afhandlingen, ligesom motiverne for dette valg burde have været klargjort. Det virker på denne baggrund besynderligt, at Kampsax' afvisning af at udføre arbejder for tyskerne ved anden verdenskrigs begyndelse kun ofres en halv sætning (først fremlagt i kapitlet med konklusion og perspektivering), hvor det kort fremføres: »firmaets afvisning af det tyske ønske [om at udføre arbejder] bundede i et nationalt standpunkt«. ³ Det omtales ikke i afhandlingen, at beslutningen om ikke at udføre arbejder for tyskerne blev fastholdt gennem hele anden verdenskrig bortset fra et enkeltstående arbejde i Jugoslavien, der gennemføres for at undgå et betydeligt tab.

Hvis afhandlingen skal opfattes som et seriøst forsøg på at forklare entreprenørfirmaernes strategier, burde der have været en grundig diskussion af beslutningen om gennem krigen at afvise arbejder for tyskerne. En række spørgsmål burde være taget op. Hvad skete der med virksomheder og virksomhedsledere i andre lande, som nægtede at arbejde for tyskerne? Hvilken risiko løb virksomheden for beslaglæggelse? Hvilken personlig risiko løb virksomhedsejerne for at blive skudt, deporteret eller fængslet? Hvilke økonomiske omkostninger havde virksomheden ved at undlade at arbejde for tyskerne? Var der f.eks. omkostninger ved at opretholde en eksisterende organisation, som ikke kan holdes beskæftiget på grund af mangel på arbejde?

Afvisningen af at arbejde for tyskerne (udover det enkeltstående arbejde i Jugoslavien) er ikke i overensstemmelse med hovedkonklusionen i afhandlingen, hvor det fremføres »at de enkelte multinationale entreprenørfirmaer reagerede situations- og kontekstbestemt med egen økonomisk overlevelse og gevinst som primære mål«. ⁴ Hvis målet udelukkende var økonomisk overlevelse og gevinst, ville der næppe være grund til at holde sig tilbage med arbejder for tyskerne, når dette som i Danmark kunne ske med regeringens – i hvert fald implicite – accept.

Det fremføres videre som konklusion i afhandlingen, at »virksomhedernes håndtering af politisk risiko afhang af den enkelte virksomheds placering i forhold til regimet i det enkelte land og af dets interesser på det internationale marked«. ⁵ Med andre ord skulle virksomhedernes strategi rettet mod gevinstmaksimering og overlevelse være bestemt af den geografiske placering af de fire entreprenørfirmaers udenlandske aktiviteter. Også denne konklusion er forkert. For det første fremgår det af afhandlingen, at Kampsax ved anden verdenskrigs begyndelse var ved

³ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 442.

⁴ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 450.

⁵ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 441.

at afvikle sine aktiviteter i Iran, hvorfor det forekommer usandsynligt, at disse aktiviteter skulle have spillet en rolle i virksomhedens strategiske overvejelser. For det andet var Iran under Reza Pahlavi Shahs styre i 1940 venligt indstillet over for aksemagterne, hvilket – hvis Iran-aktiviteterne havde spillet en rolle – burde have tilskyndet Kampsax (i højere grad end Højgaard & Schultz og Christiani & Nielsen, der også havde aktiviteter i allierede lande) til at gå aktivt ind i arbejdet for den tyske besættelsesmagt, hvilket altså ikke skete.

Konklusionen i afhandlingen, om at de store entreprenørfirmaer kun tænker på egen økonomisk gevinst og overlevelse, stemmer heller ikke med andre af de store entreprenørfirmaers handlemåde. Det fremgår således af afhandlingen, at Højgaard & Schultz gennem krigen konsekvent i Danmark afviser at udføre arbejder for tyskerne, mens arbejder for tyskerne udelukkende gennemføres i Generalgouvernementet Polen samt – for ét arbejdes vedkommende – i selve Tyskland (arbejde i forbindelse med Rødby-Puttgarden forbindelsen). Også Christiani & Nielsen undlader at udføre arbejder for tyskerne i Danmark.

Det omtales, at flere af de store entreprenørfirmaer udfører arbejder for de allierede, således Kampsax i Iran, Højgaard & Schultz i Island og Christiani & Nielsen i Storbritannien, Sydafrika og Brasilien. Mens arbejderne udført af Kampsax i Iran beskrives grundigt (jfr. nedenfor), er de andre virksomheders arbejder kun behandlet summarisk (i modsætning til arbejder udført for tyskerne). I tilfældet med Højgaard & Schultz synes der at være tale om endog meget betydelige arbejder.⁶ I konklusionen omtales det med hensyn til aktiviteterne udført af Højgaard & Schultz samt Christiani & Nielsen, at i »disse tilfælde forblev relationen til de allierede rent forretningsmæssig«. ⁷ Det fremgår ikke af afhandlingen, hvorfor relationen til de allierede skulle være mere forretningsmæssig end til tyskerne, og der savnes hermed også dækning for den afsluttende konklusion om, at Christiani & Nielsen samt Højgaard & Schultz »placerede sig utvetydigt på Tysklands side i krigen«. ⁸

I sin udvælgelse af virksomheder forekommer det mærkværdigt, at forfatteren ikke behandler firmaet Monberg & Thorsen, der konsekvent under anden verdenskrig afviser at udføre arbejder for tyskerne. Der gives ingen begrundelse for fravalget af Monberg & Thorsen. Monberg & Thorsen er størrelsesmæssigt på linie med de fire valgte firmaer og burde naturligt have været medtaget ved en beskrivelse af multinationale danske entreprenørfirmaer under anden verdenskrig.

⁶ Jfr. Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 177-178.

⁷ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 445.

⁸ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 451.

Specifikke kommentarer

Der findes i afhandlingen en række misvisende, forkerte eller ufuldstændige oplysninger særlig om den virksomhed, som Kampsax udøvede under og umiddelbart efter anden verdenskrig:

1. Det fremhæves i afhandlingen, at endemålet for Højgaard-kredsen var et tættere samarbejde med Tyskland.⁹

Dette er ikke godtgjort. Deltagelsen af direktør Percy Ipsen fra Britisk BP i Danmark samt A. P. Møller og Jørgen Saxild, der begge var pro-britiske, indikerer det modsatte. Afhandlingen gør i øvrigt ikke forsøg på yderligere at klargøre kredsens motiver.

2. Afhandlingen beskriver udførligt bygningen af en bro for den tyske besættelsesmagt i Jugoslavien gennemført af Kampsax samt af Højgaard & Schultz. Ligeledes er der en udførlig beskrivelse af arbejder gennemført af Kampsax i Ungarn under anden verdenskrig. Det fremgår af afhandlingen, at Kampsax forud for arbejdet i Jugoslavien henvender sig til Udenrigsministeriet for at høre, om Udenrigsministeriet er enig i firmaets vurdering af, at arbejdet »set fra et almindeligt dansk synspunkt skulle være en fordel«.¹⁰

Det er misvisende, at der bruges megen plads på disse byggerier, når f.eks. beslutningen om i øvrigt ikke at arbejde for tyskerne ikke diskuteres, jfr. ovenfor. Afhandlingen oplyser intet om et eventuelt svar fra Udenrigsministeriet med en vurdering af arbejdet i Jugoslavien, hvilket ellers ville have været interessant. Det er spørgsmålet, hvor interessant det er, at Kampsax under anden verdenskrig udfører arbejder i Ungarn, som under admiral Horthys ledelse var allieret med Tyskland. At udføre arbejder i Ungarn svarer således til byggearbejder i Danmark eller i Finland. Arbejderne er uden relevans for krigsindsatsen.

3. Under anden verdenskrig udfører Kampsax' afdeling i Iran omfattende arbejder for de allierede ved at sikre vejanlæggene gennem Iran og derved forbindelsen mellem Sovjetunionen og de vestallierede. Disse arbejder var afgørende for den allierede krigsindsats, idet de sikrede tilførslen af militært materiel til Sovjetunionen. Beslutningen om at stille organisationen i Iran til rådighed for de allierede blev truffet af direktøren for Kampsax Iran, Kurt Olsen. Det oplyses i afhandlingen på grundlag af Kurt Olsens erindringer, at Kurt Olsen ved sin beslutning

⁹ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 185.

¹⁰ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 296.

om at stille Iran-organisationen til rådighed for de allierede stod over for et dilemma i forhold til at varetage koncernens økonomiske interesse. Endvidere fremføres det i afhandlingen, at dette senere skulle føre til et alvorligt skisma med koncernledelsen i Danmark.¹¹

Disse oplysninger er forkerte, idet de hviler på en fejllæsning af Kurt Olsens erindringer.¹² Det fremgår således af Kurt Olsens erindringer, at han var bange for, at familie samt medlemmer af koncernledelsen skulle blive taget som gidsler af tyskerne, fængslet og evt. skudt, mens han ikke – som oplyst i afhandlingen – føler et dilemma i forhold til koncernens økonomiske interesser.¹³

4. Der bruges i afhandlingen megen plads på Kurt Olsens påståede afskedigelse fra Kampsax efter anden verdenskrig. Der bringes i afhandlingen fire forskellige versioner af afskedigelsen: (i) at Kurt Olsen havde påført koncernen en unødigt risiko ved at tilbyde den britiske besættelsesmagt et samarbejde, idet man herved havde bragt sig i et misforhold til den siddende iranske administration, hvilket bl.a. kunne skabe risiko for udbetaling af honorarer fra tidligere arbejder, (ii) at Kurt Olsen havde bragt sig i et modsætningsforhold til koncernledelsen ved at gå ud over sin fuldmagt, (iii) at det tætte samarbejde med det britiske militær havde udgjort en risiko i forhold til Kampsax' forretninger i Sydøsteuropa med aksemagterne, samt (iv) at Kurt Olsen var kommet i modsætningsforhold til britiske myndigheder samt den danske udsen-

¹¹ Det fremføres i Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 340: »Initiativet i Teheran skulle senere føre til et alvorligt skisma i forhold til ledelsen i København, og stærkt underspillet måtte Kurt Olsen i sine erindringer fra 1957 medgive, at idealisme og international entreprenørvirksomhed ikke nødvendigvis gik hånd i hånd. Han var på det rene med, at hans skridt kunne afføde »bivirkninger hjemme«. Af den grund måtte Kurt Olsen i bakspejlet medgive, at hans viden om forholdene i Danmark i 1941 ikke satte ham i stand til at vide, om »de derhjemme blev gjort ansvarlige for vore handlinger og måske taget som gidsler«. For idealistiske Kurt Olsen var valget klart, når det stod mellem firmaet og støtten til de allieredes kamp... Den enkeltes moralske forpligtelse til at bekæmpe nazismen var vægtet højere end hensynet til koncernens situation hjemme«.

¹² Kurt Olsen, *Storm over Mellemøsten*, Kbh. 1957.

¹³ I Kurt Olsen, *Storm over Mellemøsten*, s. 43-44, findes følgende beskrivelse af beslutningen om at stille Kampsax-organisationen i Iran til rådighed for de allierede: »Endnu et problem var der, men det måtte gennemtænkes og løses i lønkammeret. Det var spørgsmålet om mulige bivirkninger hjemme. De fleste havde familie hjemme, og for mit vedkommende var der tillige ansvar overfor konsortiets ledere at tænke på... Den danske regering, der lå under for det tyske pres, prædikede mod aktiv hjælp til de allieredes militær, både i Danmark og i udlandet, og siden hen fik man at vide, at taksten var fængsel fra eet år til livstid. Når det lå sådan, risikerede man åbenbart, at de derhjemme blev gjort ansvarlige for vore handlinger og måske taget som gidsler. Ja, hvad kunne man vide derom i 1941? Til alt held skulle det vise sig, at danskerne derhjemme ikke fik den skæbne, der ramte polakker og jøder«.

ding i Teheran Aage Fensmark.¹⁴ Til støtte for utilfredshed med Kurt Olsens indsats opfattes det i afhandlingen som udtryk for bitterhed, at Kampsax' direktør og medejer, Jørgen Saxild, på et bestyrelsesmøde den 16. april 1946 fremlægger følgende konklusion om Iran-afdelingens arbejde: »Kampsax' ledelse i Teheran betragtede det som sin væsentligste opgave ved disse arbejder at yde de allierede magter en så reel støtte som muligt, hvorfor spørgsmålet om fortjeneste kom i anden række«. ¹⁵ I afhandlingen tages denne bemærkning også til indtægt for, at fortjenesten for direktionen i Kampsax altid kom i første række.¹⁶

Der fremlægges ingen dokumentation for versionerne (i)-(iii). Der er således ingen dokumentation for, at koncernledelsen på noget tidspunkt har udtrykt misbilligelse eller været utilfreds med de aktiviteter, som blev udført af Kurt Olsen og organisationen i Iran. Der er i øvrigt ingen dokumentation for, at der overhovedet var tale om en afskedigelse.

Jørgen Saxilds udtalelse til bestyrelsen den 16. april 1946 er en neutral konstatering, som ikke siger noget om utilfredshed med Kurt Olsen. Det er klart, at direktionen over for bestyrelsen rapporterer om arbejder, der er blevet afviklet. Faktisk kan udtalelsen læses modsat, nemlig som et forsvar af Kurt Olsen og Iran-organisationen over for en bestyrelse, der eventuelt (måske ikke uberettiget) kunne finde på at rejse kritik af mangelfuld indtjening i Iran-organisationen. Påstanden i afhandlingen om, at fortjenesten for Kampsax' direktion altid kom i første række stemmer i øvrigt ikke med Kampsax' øvrige handlede under anden verdenskrig, hvor man jo netop siger nej til en meget stor indtjening ved at undlade at arbejde for tyskerne.

Versionerne (i)-(iii) strider direkte mod Jørgen Saxilds erindringer, hvor det om virksomheden i Iran siges: »På denne måde kom vi, uden at vi vidste ret meget om det herhjemme, til at gøre en god indsats til fordel for den allierede krigsførelse«, ligesom der tales om, at ledelsen fik »nyheder fra vore folk i Iran om deres fortrinlige indsats i krigsårene«. ¹⁷ Endvidere fremhæver Jørgen Saxild det i sine erindringer som heldigt, at han havde forsynet ledelsen af Iran-afdelingen med en så bred instruks, at det var muligt at gennemføre arbejderne for de allierede i Iran. Hvis Jørgen Saxild følte bitterhed over for Kurt Olsen eller var utilfreds med den aktivitet, som blev udfoldet for de allierede af organisationen i Iran, var der ingen grund til at omtale den aner-

¹⁴ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 358-360.

¹⁵ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 360.

¹⁶ Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 360.

¹⁷ Jørgen Saxild, *En Dansk Ingeniørs Erindringer*, 1971, s. 106 og s. 110.

kendende i en erindringsbog, som udkommer 26 år efter anden verdenskrigs afslutning. Det omtales ikke i afhandlingen, at Jørgen Saxild i sine erindringer giver udtryk for den modsatte opfattelse af de synspunkter, der fremføres i afhandlingen.

I Kurt Olsens egne erindringer omtales forløbet omkring afslutningen af kontrakten med de britiske militære myndigheder i humoristiske vendinger (man mærker ingeniørens foragt for legale formaliteter), idet Kurt Olsen finder det latterligt, at de britiske myndigheder under krigen kunne gå op i hans fuldmagt, der ikke havde forudset en allieret besættelse af Iran.¹⁸ Intetsteds i Kurt Olsens erindring antydes et modsætningsforhold til koncernledelsen, hverken i forbindelse med fuldmagten eller på anden måde.

Den første version af afskedigelsessagen – at Kurt Olsen skulle have påført koncernen en risiko for ikke at modtage betalinger fra de iranske myndigheder – virker usandsynlig, idet muligheden for at få et honorar fra de iranske myndigheder må antages at være blevet forbedret ved at indlede et samarbejde med de britiske myndigheder, der kontrollerede landet. At der skulle være utilfredshed med Iran-afdelingens aktivitet under krigen modsiges også af, at vicedirektøren i afdelingen, Johs. Garring, blev direktør efter Kurt Olsens afgang. Det virker i øvrigt usandsynligt, at Kurt Olsen kunne gå videre til efter krigen at blive direktør for Christiani & Nielsen i Frankrig, hvis der havde været alvorlig utilfredshed med hans virksomhed i Kampsax.

5. Der fremføres i afhandlingen, at ledelsen for Kampsax efter anden verdenskrig bevidst skulle have nedtonet arbejdet for de allierede i Iran under anden verdenskrig.¹⁹

Oplysningen er forkert. Indsatsen for de allierede i Iran er gentaget i senere jubilæumsskrifter, ligesom den også omtales fyldigt og rosende i Jørgen Saxilds erindringer, jfr. pkt. 4 ovenfor. Det må i øvrigt antages, at det ville styrke firmaets position efter krigens slutning, hvis indsatsen for de allierede under anden verdenskrig blev kendt, hvorfor det virker mærkværdigt, at man efter krigen skulle have forsøgt at undertrykke denne beretning.

6. Det fremhæves i afhandlingen, at Kampsax under krigen »havde et udtalt behov for at 'italesætte' deres historie i et forsøg på at påvirke en

¹⁸ Kurt Olsen, *Storm over Mellemøsten*, s. 45.

¹⁹ Det fremføres i Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 363: »misforholdet til firmaets direktion bidrog til, at indsatsen for den allierede kamp gled ud af fortællingen om den danske indsats for den allierede kamp«. Dette gentages også s. 443.

opinion, som var under stadig stigende indflydelse fra modstandsbevægelsens blade«. ²⁰

Der er ikke i afhandlingen dokumentation for, at Kampsax var genstand for negativ omtale i modstandsbevægelsens blade eller i øvrigt genstand for kritik i offentligheden eller andre steder. Der er ikke noget umiddelbart mærkeligt ved, at firmaet i 1942 udsender et skrift i anledning af 25-års-jubilæet, og at man ikke under den tyske besættelse beskriver aktiviteten for de allierede i Iran.

7. Det fremføres i afhandlingen, at entreprenørvirksomhedernes position efter anden verdenskrig var uændret. ²¹

Dette er ikke korrekt. Status for Kampsax var, at man mistede en stor indtjening ved ikke at deltage i tyske byggearbejder under krigen og derved stod i en svækket konkurrencesituation efter krigen. Ved anden verdenskrigs afslutning standser firmaets arbejder i Iran, mens det i afhandlingen fejlagtigt oplyses, at de fik en ny opblomstring. Der savnes i øvrigt dokumentation for, hvordan firmaerne økonomisk stod efter anden verdenskrig.

8. Det omtales i en fodnote i afhandlingen, at Kampsax ydede støtte til modstandsbevægelsens våbenindkøb i efteråret 1944. ²² Det virker besynderligt, at forfatteren ikke omtaler denne kendsgerning i hovedteksten og tilsyneladende ikke tillægger den vægt i sin vurdering af virksomhedernes stillingtagen under anden verdenskrig.

Afhandlingens moralske overvejelser

Afhandlingen fremhæver det som moralsk forkert, at entreprenørfirmaer for at tilgodese deres interesser var med til at udnytte de tysk besatte lande. ²³

Det er et meget vidtgående moralsk krav at mene, at al erhvervsvirksomhed i Danmark og andre tysk-besatte lande under anden verdenskrig burde have været standset. Forfatteren til afhandlingen burde

²⁰ Se Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 395. Dette gentages også s. 443.

²¹ Se Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 449.

²² Se Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 553, fodnote 80.

²³ Det fremføres i Steen Andersen, *De Gjorde Danmark Større*, s. 444: »På trods af videreførelsen af forretningerne i Polen og i Jugoslavien var domineret af uvished, viste firmaerne alligevel evne til at se strategiske muligheder for at videreføre forretningerne. I den forbindelse så både Højgaard & Schultz og Kampsax stort på, at de i deres stræben efter at tilgodese både kortsigtede og langsigtede interesser var med til at udnytte de tysk besatte lande«.

eventuelt i sine moralske vurderinger have omtalt den fysiske og økonomiske risiko, erhvervsledere pådrog sig ved ikke at ville tage arbejde for tyskerne, f.eks. i forbindelse med clearingdrab og schalburgtage. I den forbindelse kunne forfatteren til afhandlingen eventuelt have hentet inspiration i Kurt Olsens erindringer omtalt ovenfor, hvor han omtaler ønsket om at undgå, at familie og kolleger bliver skudt, deporteret el. lign. Det kræver trods alt både moralsk og fysisk mod at nægte at udføre arbejder for en besættelsesmagt.

Konklusion

Det må overordnet konkluderes, at afhandlingen som bidrag til en forståelse af de store entreprenørfirmaers strategi under anden verdenskrig er mangelfuld og giver et misvisende billede. Afhandlingen er kendetegnet ved en klar proportionsforvrængning. Der er megen omtale af arbejder udført for tyskerne. Derimod omtales Kampsax' beslutning om ikke at arbejde for tyskerne kun i en halv sætning, ligesom der gøres meget lidt eller intet ud af arbejder, som Højgaard & Schultz samt også Christiani & Nielsen udfører for de allierede. Der er en udførlig omtale af arbejder, som Kampsax udfører for de allierede i Iran, men her efterlades læseren med det (forkerte) indtryk, at arbejderne udføres i modstrid med koncernledelsens ønsker. Endelig skaber det et misvisende indtryk, at Monberg & Thorsen (der under anden verdenskrig ikke udfører arbejder for tyskerne) ikke medtages i undersøgelsen, selv om firmaet størrelsesmæssigt ligger på linie med de fire virksomheder, der behandles.

Forfatteren til afhandlingen er dybest set ikke opmærksom på det dilemma, som de danske entreprenørfirmaer og deres ejere stod overfor i besættelsesårene. Afhandlingen fremfører den konklusion, at virksomhederne kun forfølger et mål om størst mulig profit og økonomisk overlevelse. Forfatteren til afhandlingen overser hermed den nationalfølelse, der rent faktisk var et vigtigt motiv for virksomhedernes handle-måde.

Den korrekte beskrivelse af entreprenørfirmaernes handle-måde er, at de under anden verdenskrig i varierende omfang forfølger både et forretningsmæssigt og et nationalt motiv. Entreprenørfirmaerne fortolker selv national handle-måde som en optræden, hvor man ikke bør arbejde for tyskerne. Flere af virksomhedslederne er meget nationalt indstillede (bl.a. Knud Højgaard og Jørgen Saxild) og kritiske over for samarbejdspolitikken. På baggrund af denne nationale holdning er det interessant at se, i hvilket omfang firmaerne alligevel lader sig friste af

muligheden for indbringende arbejder for tyskerne, dvs. i hvilket omfang hensynet til gevinstmaksimering prioriteres over det nationale hensyn om ikke at arbejde for tyskerne. Opstilles virksomhederne på en linie, kommer Monberg & Thorsen ud som det firma, der tillægger det nationale motiv absolut vægt, idet der slet ikke udføres arbejder for tyskerne. Derefter kommer Kampsax (med ét arbejde i Jugoslavien for den tyske krigsmagt for at undgå et større tab), Højgaard & Schultz (der udover arbejdet i Jugoslavien har arbejder i Polen samt ét arbejde i Tyskland, det sidstnævnte i forbindelse med fugleflugtslinien/Rødby-Puttgarden), Christiani & Nielsen (få arbejder i Danmark, men omfattende arbejder for den tyske krigsmagt i en række andre lande), samt endelig Wright, Thomsen & Kier (omfattende arbejder for den tyske krigsmagt i Danmark).

Set med vore dages øjne, hvor der pågår en omfattende diskussion om, hvorvidt virksomheder udelukkende skal forfølge et mål om profit eller selvstændigt tage videregående sociale hensyn (*social corporate responsibility*), er det mest interessante formentlig, at det nationale hensyn rent faktisk påvirker entreprenørfirmaernes handlinger. I sine erindringer bruger Jørgen Saxild udtrykket, at Kampsax under anden verdenskrig i Danmark »var dømt til uvirksomhed«.²⁴

²⁴ Jørgen Saxild, *En dansk ingeniørs erindringer*, s. 106.